

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

ІВ. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

ГОРИСЛАВСЬКА
НІЧ

ЛЯЙПЦІГ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

головні склади:

BERLIN W 02 / ЛЬВІВ / WIESENBURG MIA. (Славоб.)

ДОСІ ПОЯВИЛИСЯ ОЦІ КНИЖКИ:

- 1—6а. Лепкій Б., Начерк історії української літератури (до нападів Татар). I., нове ілюстроване видання.
7. Лепицький-Нечуй Ів., Запорожці.
8. Ліфонтен Ж., Байки (з 4 образками).
- 9—11. Карпенко-Карий, Суєта, нове видання.
- 12—14б. Крушельницький Антін, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників. І).
- 15—16. Руданський С., Слівомовки (з 1 вступ. Лепкого).
17. М. Вовчок, Дев'ять братів і десна сестричка Галя.
- 18—20. Ахеліс Тома, др., Начерк соціології.
21. Мамін-Сібіряк Д. Н., Чутливі совість.
- 22—23. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Частина I.
- 24—25. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Частина II.
- 26—27. Кміт Юрій, В затінку й на сонці оповідання.
- 28—29в. Збірник народних пісень і дум.
- 30—33а. Чайкінський Й., Всесвітня історія I. стар. віки (з ілюстр.).
34. Кіплінг Р., От собі блазочки (з двома ілюстр.).
- 35—36. Кіплінг Р., От собі сторінки (з трома ілюстр.).
37. Бернаон Б., Новоженці, комедія в двох діях.
- 38—39. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Частина III.
40. Езоп, Байки.
- 41—43б. Барвінський В., Скотений цвіт, повість.
- 44—47. Раконський Ів., др., Психологія, I.
48. Андреєн Л., Три оповідання.
- 49—50. Карпенко-Карий, Хазяїн, комедія.
51. М. Вовчок, Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. Бернаон Б., Понад силы, драма.
- 53—56. Чайкінський Й., Всесвітня історія II. серед. віки.
- 57—59. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Частина IV (кінець).
60. М. Вовчок, Від себе во втечі (оповідання).
- 61—62. Іваєн Г., Будівничий Сольпес, драма.
- 63—64. Гоголь М., Тарас Бульба, повість (з ілюстр.).
65. Руданський С., Цар-солоней, поема-казка.
66. Моліер Ж. Б., Лікар-шуткар, жарт у 1 ді.
67. Котляревський Ів., Наталка Полтавка, укр. опера.
- 68—72. Чайкінський Й., Всесвітня історія III. нововічна.
- 73—74. Николишин Д., Розладде, драма.
75. М. Вовчок, Кармелюк. Невідьничка (оповідання).
- 76—77. Генонефа, опов. (з образк.).
78. Куліш П., Орися, Дівочо серце. Січові гості.
79. Кобилянська Ольга, Некультурна, повізка.
80. Кобилянська Ольга, *Valse tchèlancolique*.
- 81—84. Фрінс Аи., На більших скалах, повість.
- 85—86. Толстой Л., Живий труп, драма.
- 87—91. Барвінський О., Спомини з моого життя. I.
92. Ярчепський С., Княгиня Любов. драма.
93. М. Вовчок, Соці, Одарка, Чари, Ледації.
- 94—98. Лепкій Б., Начерк іст. україн. літер., книжка II.
99. М. Вовчок, Інститутка.
- 100—103. Антонович В., Коротка історія Козаччини.
104. Аверченко, Гуморески.
105. Барвінок Г., Русалка.
- 106—107. Лепкій Б., М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. II).
- 108—110б. Куліш П., Чорна Рада, повість.
111. Толстой Л., Полонений на Кавказі, правд. поділ.

І. В. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

ГОРИСЛАВСЬКА
НІЧ

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ — БЕРЛІН

Kurfürstenstrasse 83

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Ukrainska Knyharnia
658—660 Main Street
Winnipeg Man.
(Canada)

Книгарня Наукового
Тов. ім. Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Ukrainian Bazaar
2248 Grayling Ave.
Detroit, Mich.
(U.S. of America)

Printed in Germany

К. Г. РЕДЕР, тов. з обм. порукою в ЛІЙПЦІГУ.

ГОРІСЛАВСЬКА НІЧ ЛІБО РІБАЛІКА ПАНС КРУТЬ.

I

Там на Україні, де долинами тихо тече Рось,
там між горами, між дубовими та липовими лісами
стоїть велике містечко Богуслав.

Висока гора спускалась покатом і обірвалась
над самою Россю високими, рівними, як стіни,
кам'яними скелями та проваллям. Глибоке про-
валля розійшлося вгору рукавами далеко на всі
боки, повиставляло проти сонця свої жовті гли-
нисті боки. Понад самісінькою Россю, по під-
глинистими стінами, поміж купами каміння
в'ється дорога, а по дорозі скрізь невеличкі мі-
сточки на глибоких та вузьких балках, де гли-
боко на дні між високою кропивою та бур'яна-
ми, попід вербами тихо ліється з каменя на
камінь вода: а по тій воді слідком дійдеши до
крипти з погожою водою, до зелених верб десь
в самому далекому куточку балки. На ту кри-
птицю згори дивиться дві-три хатини з гарними
зеленими садочками, з білими стінами, з весе-
лими віконцями.

На самому покаті розляглося містечко. Ту-
ляється одна до одної невеличкі жидівські хатки

з вікнами й дверима, обведеними червоною фарбою; обнизали вони кругом низкою глибоку долину. Декотрі попримощувались на крутых боках долини, і були піднірті однізу височенькими стовнами. Глянеш на їх, і здається тобі, що вони стоять або на лівах, або на химерних ногах. Декотрі позлазили на низ, поховались між кучами каміння, попритулувались до пропалин.

А в містечку хатка на хатці. З хатами по-мішані якісь маленькі загороди з хворосту, повіточки недобудовані, з однією покрівлею на чотирьох стовпах. Кругом хат скрізь смітник, скрізь грязь, кучки гною. Між хатами ишкають голодні кози, ишкають стріхи корови. Попід дверима качаються кучами замурзані, обтряпани, закудлані, трохи не голі жидаєнта в лапсердиках на грудях, в ярмульках на головах.

На базарі стоять рядками малесенькі крамниці, наче скрип'ки, пошизані низкими. В кожній крамниці коло дверей одчинена ліда в вікні й обперта на стовпець. А з тих одчинених вікні виглядають голови старих жидівок і жидів з страшеними, худими, жовтими обличчями, з запалими очима, спініми губами. На них старе залязене дрантя. Їх смутиі очі наче опіакують той крам, що лежить на лідах перед ними: шматочки сірки, цвяхи на сковорідках, шевська смола на тарілках. А там далі худий, довгий жид куиле над шапликами з смолою та дъогтем, над шматками крейди, над чарками, пляшками, горшками й глечиками.

Рядочки крамниць схожі на рядочки яток, або тих будочок, що ставляють на жидівських кладовищах надгробками.

Глянеш на ті крамниці, на тих крамарів, і здається тобі, що то поодинці лежать жицівські гробки, з котрих виглядають на світ живі мерці.

Восени її весною, як розпочинається пегіль та сльота, все містечко з хатами й крамницями нещаче плаває в болоті. рідкому, аж прозорому, її одкидається, пеначе в воді. Старі жиди й жицівки бродять, мов ті чаплі, сливе по коліна в грязі; жицята хлющаються, як пороссятка, а сидухи та перепічайки з бубликами, з варевом сидять на горбиках, мов ті жаби на маленьких болотяних острівцях та куїт.

І нігде пі садочка, пі квіток! Нема на чому спинити ока; нема на чому одпочити душі! Бай-дуже дітям Ізраїля про зелені садки, про нахуці гарні квітки!—Тим крамарям хоч і в болоті по-лоскатися, аби звідтіль достягати гропі. Нечесурні Рухлі та Хайки замітають своїми задріпаними спідницями смітники. І якби не Мойсеєва субота, го вони і не чистилися-б, здається, ніколи; так-би її потіли живцем в багні. Тільки де-не-де стоять довгошия вишня, безлисті акації попід країними хатками. На земляній покрівлі хаток та крамниць новиростали кущі зеленої трави та берізки, зелені бадилля дикої лободи, та часом виплигувала на верх, на покрівлю прудка коза, щипала травицю, або стояла, піднявши вгору мордочку з борідкою.

Рідко траплявся такий щасливий рік, щоб не було пожежі в місті. Часом оде серед ночі в одному закутку містечка склониться полум'я й покотиться од кінця до кінця, піднімаючи червоні язички до самого неба, розкидаючи огняний світ, червоний, як кров, по скелях, по церквах, по лісах та горах. Все те одкидалося, одбивалось

в тихій воді, що в той час пожежі червоїла, мов полита кров'ю. Здається, що саме ісклю не таке страшне, як тоді буває страшне містечко. А в диму, в полум'ї бігають, як несамовиті, бородаті жиди, розтрішані жицівки, тягнуть перини, несуть подушки. Попід хмарами літають сплюхані голуби; а дим, то білий, то чорний, смоляний, застеляє хмарами ясне небо. І рятувати нікому: горить поти, поки само собі схоче. А другого року починає з другого боку, злісце, як корова язиком, півсотні хаток та крамниць. З того поселу десь візьмуться маленькі хатки, ще менші крамниці, виняті очеретом та прикриті землею: потім помаленьку піби підростають, вкриваються дранцями, або подекуди й бліхиою; а там дивись, — знов налаштову в полум'ї і знов еходять, як гриби після дощу. Невгамовані, живучі діти Єзраїля. І в воді не тонуть, і в огні не горячі.

Гляньмо-ж з міста на низ, на Роєв і на Заросся. Як-же там хороше, як чудово! Там Роєв тихо плине зеленою водою між високими кам'яними стінами, когді ще трохи подекуди аж понахиляються, нечаче заглядають в воду, дивлячись на свій ясний одніск, то сірій, то червоний, то яснозелений од зеленого, як оксамит, м'якого моху, котрим вікриті кам'яні стіни, нечаче дорогими килимами. Попід скелями обидва береги опередались рядками густих зелених ліз, густого високого очерету. А там нижче розстилились скелі, розвалися на роздолі, піби високими будинками, то полягали довгими рядками, кунами, зашипили річку острівцями. Розлилася Роєв рукавами й рукавцями ломіж зеленими острівцями, розкидалась по камінні, пере-

ливаючи білу хвилю з каменя на камінь, то вигинаючи воду, наче шию лебедину, то розбиваючи її білимі крашлями в білій, легкій, як пух, піні. А там далі знов зійшлися скелі до берегів, знов піднялись над водою гори. А за горами розіслалась широким подолом зелена лука, іспанче засіяна ярою рутою. Рось вирвалась з неволі, мов гадючка, тричі звертенилась колінцями по ярозеленій траві, лисинчи ясною водою, синім небом, білимі хмарками в своєму лопі. Сховалась вона за скелею, за лісом та горою, за сахарнею, що обиєрлась боком об скелю, піднявши вгору високий задимлений стовп, мов та чапля довгу шию в осоді.

На пізу, од гатки ходить по Россі важкий пороп на товстій кодолі; греблі з терасу помережили річку, іспанче чорними шнурками, або стежками. Водяні млині, попрітулювавшись до високого каміння, поховані в зеленими вербами, крутять день і ніч чорними колесами. На греблях, на пороні сповидають і венчтаються люди, як команія. А нижче од млинів в водяних шумах зграями кунаються під шабас жиди, як те гайвороння. Тонконогі, худі, українські жидки лазять по мілководді, як ті бусли. Руки в їх довгі, тонкі, як цівки, ребра полічить можна! Здається, ціле жидівське кладовище встало, щоб пополоскати залежані кістки в воді.

А там за Россю, на роздолі, попід горами й по долинах розсишались, як та череда, невеличкі біленькі міщанські хатки в вишневих садках, в яблунях та кучерявих грушах. Городи скрізь пообсажувані попад Россю високими вербами, а на ровах росте рядками, густими, як руно, зелена дереза. Між сірими скелями стоїть на ни-

зині стара церква з трьома банями, сіра, по-
росла сизим та зеленим мохом, як самі скелі; а
друга, нова її гарна, чурована стойть над самою
водою, на високім шпилі, з високою дзвіницею;
стойть вона, як та свічка в підвічникові, бли-
скає проти сонця бліскучим хрестом. Так хо-
ронше, так чудово кругом і на низу її на горах,
де зелені ліси то виглядають з долин кучерявич-
ми верхами, то виходять і вистувають сміливо
на самі гори. Аж одночивають очі, зиркаючи по
зеленому лузі, по бліскучій воді, по хатках та
садочках! А тихе леління зеленої росьової води
по камінні, шум з-під млинових коліс, котрі ми-
гочуть своїми лопатями, мов тими крилами,
щускаючи з себе довгими разками кравлі иро-
зорої води: а в тихий благодатний літній вечір,
все це наводить на душу тихі думи, втихомирює
серце, в котрому її сам не зчуєшся, як примі-
чаєши ласку її любов до всього, до всього, що
тільки видко навколо тебе, що тільки з усіх-
людів позирає на тебе...

Завернеш випадком в жидівську, або міщан-
ську хатину, та глянеш на життя людське,— і
де та веселість дінеться. Весело її хороше там
на світі божому, та погано жити там людям.

В маленькій жидівській хатині, перегороже-
ній тоикою грубою, живе по три, по чотири
сем'ї. Господь їх знає, де вони там гніздяться!
Кипать жиденята, як команія, обідрані, в чор-
них сорочечках та нагрудниках, бліді, золотуш-
ні, з червоними, слабими очима. Жидки сидять,
кравцють руками, швидкими та сухими, як
кістя. А самі бліді, миршаві та запуждені, тіль-
ки очі блищають! Старий бородатий жид, на-
шніувши біле покривало, киває до вікна головою.

За шаг паліничка, одна цибулька, або головка часнику, ото його харч на ввесь день! Жидівка голує капею малу літнину, а кругом всі п'ятеро жицьнят пантрує їй в очі, а троє качається по землі. Цільно притулює вона до себе слабу літнину і цілує щоки та очі. І там, під гряззю та при бідності, при горі б'ється в грудях людське серце, і там ховається любов.

ІІ.

Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч. Високо, трохи не серед неба, стояв місяць, ясний, бліскучий, повний. Синє небо аж лисило, а ясний місяць нещасче одлип од неба, висів, як бліскуча куля, над самісінським містом, заглядаючи в Рось. Надворі ясно, хоч голки визбираїт! Високо піднімалась і бовшаніла над плискованою покрівлею крамниць та хаток нова жидівська школа й блищала всіма вікнами, нещасче всередині палаю полум'я. На другій горі темніли рядками гробки на жидівському кладовищі. Усе місто з плисковатими покрівлями нагадувало ті картини, де бувають намальовані східні міста з своїми руїнами, гробовищами, гробовими пам'ятниками. А високі верби на горі з круглим, кучерявим верховіттям наводили ману ще більше, нагадували про східні пальми.

Кажуть, що в глупу ніч буває така година, коли засипає все на світі. Мабуть саме тоді така година йшла над містом. Місто заснуло; скелі стояли над водою, нещасче тяжку думу думали; кунив ліс на горі, сумували зелені верби. Десь гавкнула собака спросоня, та їй замовкла; десь свиснув пізній соловейко та їй задрімав. Глянеш

на все те здалеки, з гори, і здається тобі, що бачиш якесь зачароване царство, де все посипуло й піби скам'ялило: і гори, і ліси, і вода, навіть самий місяць з своїм тихим промінням скам'ялий і захолов. Так було тихо, аж якось мертво, наче все те бачиш піби намальоване якимись чудовими фарбами на якійсь чудовій картиші; інчаче те дивне малювання ожило на полотні, виросло аж до великоності справедливих гір та лісів перед твоїми очима.

І чудно якось серед такого спокою! І примишаєш, що ти тут інчаче зайвий: наче кругом тебе: все вимерло, все, що животіло, а ти застався сам. І не думки, не мислі йдуть на душу, а якийсь смуток, страх, бо чуєш, інчаче в великій хаті, як кидається в грудях серце, як дзвонить в ухах кров. Знехотя озираєшся навкруги, чи не літають кругом тебе якісь інші стоти, чи не виглядають з-за кущів чиєсь очі, чи не хлюнаються в воді, чи не гойдаються на зелених вербах зеленокосі русалки.

Там, над Россю стойть одпа висока скеля, аж трохи нахилилась над водою та над лози. З обох боків обсіли та облизали коло неї густі верби. В скелі, внизу, проти місяця чорніла чорна продухвина, інчаче двері в середину скелі.

В таку північну добу звідтіль, з-під тієї скелі виступили дві людські постаті, білі, інчаче мерці в білих покривалах. Вони несли щось довге та чорне, взявши руками за кінці. В одного чоловіка біла борода висіла до пояса, а лиса як коліно голова блищає при місяці, інчаче склини. Друга людина була середніх літ з чорним волоссям, чорним вусом. Білі сорочки на їх при місяці здавались ще біліші; люди ті проти

місяця були іншаче аж прозорі, наче білим туманом повиті, щіби на березі блукали якісь тіні не сьогосвітні. А то були живі сінокі люди. Один був старий рибалка, Панаас Крутъ, а другий — молодий, Панько. Вони виносили свої човни, що були сковані в тій кам'яній печері од погоди. Йоклавини човни при березі, вони почали стягати невода, котрим були обплутані зверху лози, іншаче павутинням. Тихо шелестіли зелені вершечки ліз, розхилюючись; невод, наче намітка, мотавсь жмутами в руках; білі поплавці з березової кори більше разками по лозах, по зеленій траві, падали на землю з рук. От вже невод складений у човен. Обидва рибалки попригадали навколошки на хібких човниках, обнерлись веслами об білий побережний пісок... Зашипів за тужавілий пісок під човнами, і два човни, як два селезні, тихо полінули по воді, покидаючи за собою легенький слід, що розходився, як промінь, по тихій воді. Весла лягали на воду ру боч, сіть клалась на самісінку воду. Щі одна крапля не лянула, не сполохала водяної птиці.

А тимчасом, роблячи діло, рибалки тихо загомоніли проміж себе. Старий Крутъ забубонів товстим голосом. Їх розмову підслухали зелені верби, перушимі скелі, ясний місяць та соловейки.

— Діду Панаас! — питав Панько.

Дід мовчить, іншаче не до його говориться.

— Діду Панаас! — питає Панько вдруге.

Помовчав знов дід, а далі одказав зисхотя:

— Та чого?

— Кільки пак год, як ви, діду, боятаєтесь отут за рибою?

— А тобі навіщо? — одказав дід трохи серито.

Дідові не дуже хотілось балакати, а Панькові присіла охota доконечне розпитати його од цікавости, бо він був цікавий зроду.

— Та так,—каже Панько,—цікаво мені знати за це.

— Чи давно, я тут боятаюсь?—почав дід нечайне сам до себе, та й задумався.—Моя небіжка Одарка, царство її небесне, номерла перед пущенням. А тому вже мабуть буде двадцять рік ще її три. Таки-ж од того часу я покинув усе й почав ловити рибу.

— Двадцять год ще її три! —промовив Панько, прицмакуючи. А під котрою-ж то вербою ви, діду, закопали гроші?

— Що таке?

— Гроші,—одказав Панько.

— Які?—питає дід, трохи здивувавшись.

— А ті, що ви заробили за рибу,—одказав Панько.

— Гм! законав я гроші, тільки не під вербою, а в шинкарки в скриші...

— Оттак! А навіщо-ж ви дали гроші шинкарці до схованки?

— За горілку,—одказав дід твердо.

— А навіщо ви п'єте?

— А біс його зна! Мабуть тим, що хочу!

Панько стиха осміхнувся.

— Чим-же ви, діду, промишляли, поки булә жива ваша небіжка?—питав Панько.

— Еге! За що я не брався, до чого я не кидався! Я, бачиш, таки тутешній міщанин з батька, з діда, з прадіда. Чи бачиш ондечки, на горі, над проваллям, коло каміння стойть хатина, а коло неї жменя города; окін навколо оселі заріс густою деревою. Отам я звікував свій

вік; отам хатина стояла її за батькового життя.

Діл згадав про літа давні, минувші, її розбалакався.

— Тільки її зазнав я того щастя, як був малим хлопцем. Що було набігаєшся, нагуляєшся з хлонцями по тих горах, та по тих долинах, в гілки, в довгої лози! Що було пакуваєшся в Росі, налаштовуєшся по тих високих скелях, де пташки в'ють гнізда! А прибіжши було додому, чи з'їси шматок хліба, чи її пі,—де впадеш, там зараз і заспеш, чи в хаті, чи під хатою на приязбі. А зайде сонечко,—знову песьут тебе ноги на скелі, знов купаєшся в Росі, нечешся на піску, або ганяєш за вівцями, доки мати не покличе обідати. І де бралась сила в тих ногах? Тепер мене на круту гору вже ледві ноги виносять! Та їй давни-ж то річ! Як згадаю, то так неначе все оте мені снілось, а не жилося. Матір вже давно забув, навіть яка її була на вид. Насилу мріє мені, як в тумані, якась висока молодиця в жовтім очінку, без хустки на голові. Сидить було та все сорочки латає.

Взяв мене батько од череди й почав вчити кравцовати. Віц, бач, був кравцем і куширом. Все було шие, кожухи та свитки та б'є вовну на струні; все було леркотить струна в сінях од ранку до вечора. Робимо, працюємо було з батьком, а заробіток не дуже було позначається. Все було в нас недостача:—ходимо в латаний одежі та харчуємось по-зліденському. А настане час класти чини, батько було грошей позичає.

Оженив мене батько, а сам вмер, покинув мені отої грунт, три овечки та два непопродані кожухи.

— То ви, діду Панасе, вмієте її кравцюватъ?— казав Панько.—Пошисте-ж мені кожушину, як прийде зима?

— Кравцюватъ... чи кравцюватъ-же тільки? Чого тільки я не вчився, за що я не брався на своєму віку! Я їй кравцював і куширував, був шевцем, стрільцем, а далі кинувся до цимбал, став музикою. А тепер, як бачиш, я рибалка. Брався я за все, та не було мені щастя-долі ні в чому. Оттак, як бачиш. Я тепер не маю нічого, так і тоді не було нічого. Неначе вченилася в мене недоля, вченилася нещадимі злодії, та їй годі! І день і ніч думаю, а все не вгадаю, чого я такий безщасний. Чи мені бог вже зроду не дав талану, чи на мене змалку наслано, чи мене такий лін хрестив, чи, як співають в пісні: «Такій қуми брали,—щастя-долю одібрали». А може мені господь не дав великого розуму, як от іншим людям.

Дід Панас замовік і задумавсь, і Панько задумавсь.

— Але-ж щі!—промовив дід раптом, піби прогинувшись.—Я не дурний, і розуму мені не по-зичать у людей. Чи поймеш вірн! На що було тільки гляну, вже їй умію, вже їй сам зроблю, та ще їй як зроблю! І небіжчик батько було дивується, що я так швидко вивчивсь шити кожухи; і швець показав мені кілька раз, як чоботи шити, і дяк наш дивувався, що я так швидко вчуся, мов з огню рву, мов з жару хапаю. А малим хлоп'ям як був, то пороблю було кісковою млинові колеса її шестерні, зовсім як у млині. І на цимбалах ніхто не вчив мене грать. А вже було як почую пісню, або козачка до танців, зараз було перейму і сам оце як почну міркувати

та митикуватъ, то складу до ладу та її заграю, аж у самого жижки дрижать до танців. Щі, гостів не зобидив мене розумом. Я мабуть безщасний вдався. Мабуть така вже моя доля.

Але-ж ви, діду, таки що заробляли?

— Пострівай-бо, не сунься поперед батька в пекло! Заробляли...

Пашко замовк.

— Заробляти,— я заробляв потроху, — бо надкував коло роботи, та не міг, як то кажуть, на ноги сп'ястись. Щік було не зберу тих грошів, щоб разом закинутъ краму, разом засісти до роботи, разом і продати, разом і гроші за братъ. Перепадає було там, щідиться сяка-така кошійчина за кошійчиною, кашає було потроху. А більш того було, що още візьме та її порв'ється зовсім. А тут було прийде строк платитъ панові чини за оту дереву... Давай, хоч з коліна вилупні! Ілачу, бач, за те, що моя землянка притулилась до панського глинища. Треба-ж і прожити її прохарчуватъся, треба-ж і зодлітись. Думав я та гадав, як-би тут у світі хоч не забагатіти,— куди вже нам до того,— та хоча сп'ястись на ноги. Ото раз якось прийшов я до Берка, таки до цього, що її тепер держить заросянський шинк та мінин. Тепер він бач трохи скапданів. А тоді... було ходить-походжає в близкучому, довгому каптані, позакладавши назал руки, а на голові шапка боброва, аж волос вилискуютьса; на ногах білі панчохи. Ходить було та тільки коливає довгими чорними пейсами. Приходжу я, Берка немає дома, тільки Берчиха сидить, прибралася, як та панія, та плентає панчоху в руках. — Здорова була, Рухле! — кажу їй. А вона як визвіртиться на мене!

- - Яка я тобі Речій! Свина ти, мужик, га-
рюка! Яка я тобі—ти? Я з тобою свиню пасла,
ці сдо?

— А що ж ти таке сякого-такого?—питаю її.

— Хіба-з не бачис? Я папіл, я не музичка...

— Еге-ге!—кажу.—Таких панів на базарі по-
сім за цибулю. А де Берко? Я прийшов пози-
чать грошей.

Як патякнув я за гроши, зараз моїй Бер-
чисі як рот зацинило. Вже не гризає й не сер-
диться! Звичайно, жидові грішми зараз рота за-
тулили.

А тут Берко рип у хату! Я до його, кажу
йому, що так і так, будь ласка, зарадь, зарятуй!
Позич грошей.

— Добре,—каже Берко.—А де ж твоя застава?

— Он на горі стойть!—кажу.

— Я твоєї дерези не хочу,—одказує він мені
знехотя й не дивиться на мене.

— Яка там в гаспіда дереза!—кажу йому.—
Бери в заставу хату та ті кожухи, що нашию.

Згодився мій Берко. Закупив я краму, па-
шив кожухів та шапок. Найняв я конячину
та потягся аж на довгопільський ярмарок, на
степи, коло Херсонщини, коли чув. А ярмарок
там ставав на другу пречисту. Що там за силь-
ний ярмарок стає у тому Довгопіллі! Куди на-
шому! І в слід не ступить.

Іду я ще вдосвіта ліском по долині, а ярма-
рок вже чутъ. Не то реве, не то стогне, але
гуде, гуде, паче сто роїв вийшло заразом, сто
маніпів меле, або земля стугонить та стогне,—
от-от трястиметься! Коли виїжджаю з ліса, аж там
попід лісом між кущами на дорозі, на стежках
позасідало жидів, як того вовка хижого! Чи

чесе молодиця на продаж або птицю, або овочі, чи везе хто возом щось, де не візьметися жидова з-за кущів, з-за ровів, так і обступлять, мов та галич. Рвуть з рук, смикають, розтягають клунки, не поторгувавшись несуть в хати та ще й лають людей. Бий їх сила божа! Нападуть часом на молодицю або на чоловіка, мов чорти на грішину душу. А все то, бач, щоб, не допустивши людей до ярмарку, дешевше купинт й обдуриТЬ. Ціну дають, як на сміх. І не з одного воза по-купили клунки....

Сердечний мужик не похониться її оглядітись. А жіненята гому її раді: стромляють руки між полудрабки та витягають, що налаштають. По-злодійський, бач, роблять, а справи не знайдеш!..

Ото виїжджаю я на ярмарок, трохи иначе на вігір'я. Ярмарок саме заклекотів, як окріп в казані, розгинався так трохи навіз ік мосту. Як глянув я на той ярмарок згори, то аж оставшів з дива. Господи! Що-ж то за здоровий був ярмарок! І вродився, її охрестився, і, мабуть, вмру, то такого не бачитиму. Хіба склади докуни наших з двадцять! Куди не кинь оком, на всі боки, скрізь люди, та її ще люди! Так і ходять хвилею, або як той густий ліс, що ним коливає великий вітер. Мабуть більше, як десять різ, не сказав-би, засіяно самісінькими головами. Чорші, сиві смущеві шапки, жіночі хустки так і ворушаться, як ота комашня, коли розгребеш її гніздо. Проміж людських голів стирчать рогаті волячі голови, а на кінному—кінські голови чорніють, наче попізані разками. Тіспота як у церкви на Великден! І протовниться не можна. А довгополі жидки так і літають, так і сновигають між людьми, як ці джмелі. Якого там краму було! Господи мило-

стивий! Що там було товару, коней! Кавунів, динь, капусти, не скажати возами, але горами! А там далі—вози добриці, кінські її чумацькі, обідя міднє, чудове, колеса, ложки. Ганчарі заставили гориками таке місце завбільшки, як інші базар. Чумаки стояли цілими валками. Серед базара під шатрами торгували жиди та коробейники стрічками, ситцем, матербасом, і всякими матеріями, а дівчата її молодиці облянили їх, як бдколи свою матку. Що там було бубликів, палиниць, печеної її вареної! А коло містка засіли аж в три рядки старці, старчих та лірички. Усі грають і співають. Та її хороше-ж співали! краще як дики в церкві, та все пісень таких жалібних. Кругом їх слухають люди, пошищуванні голови долонями. А далі на возах подекуди стояли діди, піднявши шапки на палицях та викликали: сюди, мов, шевці її кравці, шаповали, крамарі, ганчарі, чумаки її козаки,— щось маємо казати... Той оповіщає ціну за роботу у якогось пана, той розказує, що пропало троє коней перістих. А народ товниться, вештається, ініаче в хрецьника грає, гомонить, розказує про що викликали, які де ціни. Як вертався я з ярмарку, то її тоді гуло в вухах до самісінського вечора.

Пірнув і я з конячиною та з візком в ту гущавину. Розклав я свої причиндалі в рядку, повтиав кілки, повішав кожухи, шапки. Коли оглянувся, коло мене з одного боку жид з кожухами та смушевими шапками. Надала мені лиха година стати саме між ними! Висяль мої кожухи, минають люди мій крам; а в гаспідових жидків, оце дивлюсь, спорожняється рядок за рядком. І бий його сила божа, з тими жи-

дами! Сухі, довгі, та тонкі, як хорти, швидкі. в'юнкі, звиваються коло покупців, як ті в'юни. Оце стою та дивлюсь, а жид витягає з гурту за пояс мужика. Підглижує, як той крюк, і зараз вгадає кому чого треба. Мужик, звичайно, виугається в одежду, як на ярмарок, та ще й поваждає сього й того і за пазуху і в кишені, і в відлогу; в одній руці мазниця, а в другий батіг. Дає жида:—та одчепись нівіро! Піди соби під три чорти або й далі! А все таки йде за жидом. А жид так і вертиться, так і має хвостом, крутиться, як навісне веретено. Як той хорт, зіпнеться на вішалку, вхопить зубами одну шапку, накине па чоловіка, накине йому кожуха па плечі. А сам то збоку, то ззаду, то спереду, то прискачує, то одскакує. Бий його сила божа, де в його ті слова беруться! Ленече та сокоче, хвалить крам, нема мов кращого й на світі. Десь вихопить дзеркальце, илюнє, обітре рукавом.

— А бачис, як хороше! На тебе всі люди дивляться. Ото козак! Дивись, як лівчица па тебе моргає! Дивись!

А чоловік, або нарубок, думає, може й справді. Повертається та питает жінки: подивись-бо. Мотре, чи й справді гарно? Бреше мабуть!— А жидок вже й чоломкається по руці та гне таку ціну, аж сумно слухать. Жид зараз-таки візьме та й спустить половину аби, бач, забавлявся покушець. А я стою та й стою. Прийде хто, скажу свою, справдешню ціну, як слід, щоб бога не гнівить, і людей не кривдить; не правлю по-жидівській, як за батька. Завгодно, бери, а не завгодно, як хоч! Ніхто не силує. Минають мене люди. А обдурювати якось пілково, та ще й гріх; якось і язик не повертається; до того, бач, треба

призвичайтесь, одразу не потрапиш... Бач, чоловіка піддурювати якось не випадає, якось ніяково.

Опівдні ярмарок почав рідшати: почали люди розходитися, поярмаркували. Нохав і я: спродаю чимало, але чимало й додому привіз. Думка така була,—продать в себе на ярмарку на Дмитра.

Заплатив я Беркові гроши, а з процентом одирохався; думав, бач, набіжить покупець, поки до Дмитра. Покупець не пабіг, строк настав: забрав Берко мої шанки, бодай його лиха година взяла. Процент, бач, був жидівський. А тут кличуть мене на юкономію, кажуть платити чинни. Кажу, грошей нема, божусь, заприєглаюсь: батечку її голубчику! буду землю єсти, немає, підождіть. Не йме віри, вражай нац. Давай, хоч з коліна вилупи, хоч з землі виконай, хоч украдь,—каже. Не діждеш того, думаю, і грошей не дам. А він послав десятиників на закуцю; забрали мої кожухи. І в мене, як не було нічого, так і не зосталось нічого.

Дід Панас замовк, і Панько задумався.

Закинули рибалки сітку, одили вгору її почали бовтами полохати рибу. Нішли одляски між скелями, між горами, по лісах, по долинах. Голосна душа розляглась серед тихої почі. одбиваючись по кільки раз од гори, од скелі, до скелі наче ціле військо раз-у-раз стріляло з рушниць. Душа стихала далеко десь в лісі, а там далі знов одгукувалась дрібно та часто, неначе лущало по всьому лісі сухе гілля, ламаючись і падаючи з дерева. Обізвався в лісі пугач, застогнав сумно та страшно таким голосом, яким кричать люди в лиху годину перед наглою смертю; наче хтось тонув, наче когось різали. Заплакала сова на скелях, мов дитина в сновитку. Замиго-

тізи кажанки, нечаче хто перекидав грудками. Пішла хвиля та брижі далеко по гладенькому поверхі води.

Проміння місяця ламалося в хвилі, блищаю, миготіло, рябіло, наче хтось спинув на воду бліскучими іскрами. Десь далеко, в глухому кінці, в місті, обізвався один півець, а за ним другий, третій... Рибалки перехрестились.

— Другі півні співають: глупа північ,—каже дід Панас.

— Глупа північ,—одказав Панько й знов перехрестився і шепотів про себе: «Да воскресєсть бог».

Ханаючись рибалки почали витягати сітку в човни. Риба блищаюла проти місяця білою, як срібло, лускою, тріпалає в сітці, як муха в павутині. Чимала щука крутилась та вилася, мов підкова, в руках у діда її гойдала човник, хисткий, як трісочка. Дід Панас луснув щуку по голові довбешкою. Риба зідхнула жабрами й простяглася. І знов все замерло, все замовкло. Знов рибалки, закрадаючись попід скелями, попід лозами, разом закидали сітку з двох боків. Знов тихо забубонів дід Панас, розпочавши розмову.

— Оттак бився, бився з нуждою, кинув кожухи, почав чоботи шить; і капала потроху копійчина. А як померла моя жінка Одарка, залишив я чоботи. Нехай йому син вражий!—думаю. Роби, роби, одпочинку тобі нема, а на тебе все — таки наполягають цеїдадимі злidiні. Небіжчик рибалка Кеплюх, ти його не пам'ятаєш, паралв мені купити човен та ловити рибу. Оттак, як бачиш, брюхаюсь отут двадцять рік ще й три. Не заважають мені тут ані жиди, ані пани. Годує мене й зодягає мене Рось, спасибі їй, як та рідна

мати. А як померла моя жінка, тут було тільки й розважу себе, як поспаву по воді оттакої ясної тихої ночі, як теперечки.

III.

— Чом-же ви, ліду, не оженились вдруге? —
питав Панько.

— Чом. Багато розказувать, та нічого слухати. Адже-ж ти маєш жінку?

— Маю. Так що-ж?

Ліл думав і згадував.

— Багато бачив я на світі молодиць і дівчат. Було па-весні, отут па Росі, перевезу їх не одну сотню. Тепер я старий став, то їй чудно якось згадувати про теє. А тоді було все припинялося, чи не набачу де такої, як була моя небіжка, чи не вгляжу де таких очей, чи не почую де такого голоса тонкого, як був у моєї Одарки, адже-ж не набачив... І до цього часу, хоч тепер я їй старий, і тепер меші байдуже про теє... та їй за помершу жінку забувся.

— Здається, вона була з себе така невеличка, навіть мала, — сказав Панько.

— Куди там тобі пам'ятати! Як ми бралися, тебе їй па світі не було; а як вона вмерла, ти мабуть па припічку кашу їв.

Ліл розбалакався, згадуючи про свої літа давні, про своє давнє щастя.

— Моя небіжка жінка була дуже гарна на вроду. Чи бачиш, яка тепер тиха та леса ніч; отака була моя Одарка. Тиха, як те ягня. Ніколи нечув я од неї недоброго слова, ніколи вона навіть не сердилася... А оте синє небо не таке гарне, як були в неї тихі сині очі. Чи чув ти,

як гарно між вербами співав соловейко? Отакий голос був в неї, чудовий, тонкий та рівний, як шовкова нитка. Сидить було вона кінець стола, шиє сорочку та все співає, та таких-же тобі пісень смутних та жалібних. Було сиджу я коло роботи, нуджуся, гнуся, та зведу очима й гляну на її лице, мале, дрібне та добре, як у малої дитини; не раз часом було трапиться яка пригода, або як було зажурюся та засумую, то по-дивлюсь на неї, і стане мені легше, якось наче аж одиночину. А як прислухаюся до її пісні, то її чорні думки було одилівуть десь далеко. Забуду було на годину про свою бідність, стане мені веселіше; навіть якось до діла берусь охотніше. А вона все було сидить, пахилившись над роботою, спустивши очі, і виводить голос, як діяну тонку нитку. І тепер, хоч давно те діялось, я пам'ятаю... Все було співає тієї пісні, що як кажуть:

Ой умру я, мій миленький, умру!
Збудуй мені кедрову труну.
Надінь мені діяну сорочку,
Та поховай в вишневім садочку.
Насип мені високу могилу,
Та посади червону калину.
Будеш, мілій, по саду ходити,
Одне дитя за ручку водити,
А мале на руках носити...

А я її одспівую, жартуючи, бач:

Ой де-ж тобі кедрини узити!
Будеш, міла, в дубовій лежати.
Ой де-ж тобі вишнини набрати,
Будеш, міла, в бузині лежати.

А вона мені знов каже, проти мене піби:

Ой умру я, умру,
Та буду дивитися,

А чи буде мій миленький
За мою журиться?
А він захурився,
В жупан нарядився.
Сіда коня вероного,
Та їй ще жениться.
Он постий-же, милій,
Ще-ж я не вмираю.
Тільки в тебе, мій миленький.
Правди вивіраю!

А я було аж сердкуся, що вона, бач, сніває
наче проти мене, хоч само по собі жартуючи.

Одже-ж іспанче знала, що вмре; наче душа її
чула, що не довгий вік дав їй бог. А може нужда
вкоротила їй віку. Не зазнала вона в мене роз-
коши. Все було каже: як то ми в світі будемо
живти, і чим будемо жити. Все було біднається
та журиться. Та ще її на лихо собі вдалась наче
шанинкою. І того було не єсть, і того не хоче.
Все бажалось їй ласенського та добренського. А в
мене біг-має часом і хліба. Жаль мені було її!
як дитині, купую було її гостинця. А тут у
всьому недостача: і того нема, ії того треба.

Дивлюсь я та примічаю: почала моя Одарка
в'януть, мізерніть. Тане, як та свічка! Питаю:
що тобі? що в тебе болить? «Недобре мені, каже,
погано мені». Та їй хилить вона голову пізенько.
А в мене серце обіліється кров'ю. Чую я щось
недобре.

На-весні занедужала, а ще до Зелених Свят
вже її звалиася. Перед Петрівчаним пущенням
був такий-же чудовий, теплий вечір. Сонечко
вже столго на вечірньому прузі. Надворі тихо
та тепло, як у вусі. Десь за Россю па болоті
крякали жаби дрібно, наче хто горохом сипав,
а в лузі туркотала горлиця. І тепер, як згадаю,

то так як бачу все те, як тоді було, що тоді діялось.

Синешній її хатні двері були одчинені. Іежала вона її тихо стогнала. І ліки вже не помагали. Подивилася вона через двері падвір, а там видко було її і Рось, і яри, і зелені луки далеко, далеко, і ліс, і Пречистянську церкву на горі, і скелі.

— Як хороше падворі! — каже вона мені так тихо, що я насилу почув. — Так мені остоғидло лежачи! Виведи мене, Папасе, на призьбу, нехай я гляну хоч на світ божий.

Важко мені стало, бо я чув, що людина перед смертю бажає подивитися скрізь, оглянути, де вона ходила, де вона бувала. Взяв я її, вивів, посадив окото себе на призьбі, укривши кожухом. Вечірнє сонечко бліснуло на неї червоним промінням. Глянув я її в лиці, — і в душі мені похололо. Коло мене сиділа тільки тінь моєї Одарки. Тільки очі стали ще сплюні, біліпі, ясніші та такі тихі, непорушні, як скло, аж мені страшно стало. Здалося мені, що вона дивиться на мене вже з того світа:

— Як гарно падворі! — насилу промовила вона.

А падворі було хороше-прехороше! Як тепер бачу той вечір. Сонце неіначе лежало на Кучеренкових вербах, захованіх трохи в зелене гілля. За Россю череда йшла з спадистої гори в містечко. На Пречистянській церкві наче горіли хрести червоним жаром. А жаби тихенько крякали, а горлиця десь далеко жалібно туркотала.

— Як гарно, як хороше на світі! — знов промовила вона. — Ой світе мій ясний, який ти прекрасний. Ой світе мій, як на тобі зелено та весело! А я-ж на тобі, світе, ще й не пажилася.

Дивлюсь, вона неначе стала веселіша, але сльоза покотилася з очей. Здавило мене, неначе хто вхопив в жмено мое серце й здавив з усієї сили. Коли чую, схиляється її голова на мое плече, та така важка, як камінь. Занлощила очі й богу душу одала, навіть не зідхнула. Зів'яла сидячи, як та квітка на сонці. Царство її небесне!.. Вбирили її, ховали, а я навіть слези не пустив. Ходжу тільки та дивлюсь. А в грудях мені важко; занеклося мое серце.

Од того часу став мені світ немилій. Так мені тяжко, так мені було важко, наче ота скеля лягла на мої груди.

Дід Панас показав на скелю рукою.

— Зранку було то сюди, то туди за роботою, то неначе було її байдуже. А як було прийде вечір,—знов давить мене в грудях, тяжко мені, наче хто розриває мою душу. Слду було, упоравшись, на приязьбі, дивлюсь на Заросся. Сонце сідає за вербами, люди вERTAЮТЬСЯ з поля, череда біжить з гори. Дівчата співають, йдучи з поля. Між вербами қуряться димарі димом,— жінки вечерю варять. А мені з гори все видно: як заганяють молодиці товар, вівці, доять корови, як вони пораються; як посадають люди попід хатами з дітками вечеряти. Щасливі, думаю, люди на світі, хоч і вбогі сіромахи та бідорахи, як і я, та в мене тільки бог одібрав останнє щастя. І стане трохи мені її зависно, і жаль мене бере, а коло серця так і шкрабе, так і дряпає, не сказати-б, кігтями дере, або гадюка ссе. Сиджу я на приязьбі, і сон мене не бере. В людських хатах все було позатихає, все посне. Місяць зійде й покотиться геть-геть вгору. А я все сиджу та сиджу. І не було в

мене піякої думки в голові. Ввесь отерину було
од смутку, здерев'янію. Увійду в хату,—там
сумно, сумно, мов в домовині! Тільки місяць
бліщить через вікна по столі, по стінах... Чую
було, розказують, що мерці ходять. От і тепер
гомонять, що Трубехівна ходить до своїх сиріт
дітей. А тоді пішла чутка, що одна молодаця
бачила свого номершого чоловіка, як сама
в степу жито жала та голосила; буцім-то вий-
шов з жита. Сиджу було я кінець стола та й
жу, чи не прийде небіжка, чи не з'явиться
десь або в дверях, або в сінях. Сиджу було, од-
чинивши хату й сіни, та жду, наче якогось
гостя дорогоого,—і не боюсь пі трішечки, бо я
зроду не полохливий, і ніколи не боявся. Одже-ж
не прийшла.

Тягне було мене наче за ноли надвір, на
той - шлях, кудою понесли її на кладовище.
Вийду на шлях, а сами ноги несуть мене на ту
гору, де кладовище. Вийду було аж па поле.
Надворі видно, як удень; видно мені все кладо-
вище, всі хрести малі й великі, павіть гробки.
Гляну було в той куток, де її поховали. Нема
нічого! Сами хрести стоять та мріють при мі-
сяці. Йкта та іншениці стоять, піби вдень.

Як було плаваю сам човном під оцими скелі-
ями в таку, як тепер, лену піч, то не раз
було заглядаю за каміння, за лози, під густі
верби, чи не вигулькиє її лиць з-за зеленого
листу, чи не жде вона мене під отими скелями,
де, бач, ніхто не ходить.

Тепер я старий став, про все мені байдужо,
як старому дереву в лісі. Згадую й розказую
про своє горе, як про чуже. А все-таки часом
найде година, як почну думати та гадати, то й

жалко стане, що не пожив я в світі щасливо, що не дожив я до старости вдвох в парі. Тільки було, як присниться часом, то я наче аж повсеселішаю. Одже-ж було її сниться це гурт-то. Тільки раз якось приснилась, та так чудно, так чудно, що я її досі не забув. І досі я не втамлю, чи то воно мені снилось, чи може воно її справді було. І досі не пригадаю, чи спав я тоді, чи не спав? Але здається, не спав, бо так пеначе бачив стелю над собою, навіть сволок і дошки на стелі.

Чую я її голос... Співає вона пісню, ту саму, котру вона найчастіше співала, як була жива; та так-же співає тихо, та так жалібно! На душі мені стало легко, наче як здоров'я вертається після важкої слабості. Слухаю я, не паслухаюсь... Голос той рівний та тонкий, та м'який, як шовк, так непече ллється в мене з усіх боків в груди, в душу, а сердце мліє-умліває. Хочу встати та глянути, бо знаю, що вона сидить кінець стола, край віконця. Звідтіль наче її голос йде. Так тобі наче ввесь розімлів, розтонівся, не сказати-б, як віск, чи од того великого жалю, чи од щастя її надії. І боюся таки, щоб не перестала співати; нехай наслухаюсь,— думаю я. А вона оце переспіває, та її тягне тим голосом довго та рівно, наче нитку виводить, та все тихіше та тихіше; затихає голос і труситься, неначе її проймає якийсь великий жаль. Схопився я, озираюсь по хаті. А надворі вже почало на світ благословитися. На стіні червонів рапній рапок. Кватирка в вікні була одчинена, а проти вікна на дереві сидів соловейко; та так-же виспівує прехороші та голосно! Одчинив я сінешні двері, дивлюсь па

його, а він сидить на дерезині, співає, аж ба-
дилиша під ним коливається, а він ніби гойда-
ється, як на гойдалці. Защебетав він раз, вдруге,
втретє, а далі знявся, та й хто його знає, де
він і дівсь! Наче потонув в небі на схід сонця.
Чи соловейко-ж то прилітав до моєї хати?
Скільки живу її зазнаш, то на моїй дерезині
тільки цвірінкають горобці та цокотять сороки.
Чи не душа то її прилітала до мене, співала
мені пісню, щоб подать за себе звістку, щоб
розважити мене. Бо, кажуть, і мертвому жаль,
як живі дужеплачуть, аж побиваються. А тепер
мені про те стало байдуже.

А тут і справді десь далеко, між вербами, в
зелених кущах заспівав соловейко раз—та її замовк, вдруге—трохи хріпко, втретє—розкотився
її розлився голосно та дрібно. Ще міцніше її
ясніше стало ділове згадування про ту чудну
ніч, про той давній сон, про соловейка та про
небіжку. І Нацькова думка стала, як жива, не-
іначе він бачив очима все те, за що розказував
йому дід Нацас.

IV.

На пізньокому плисковатому острівці, що
заріс подекуди густими лозами, обріє навколо
високим очеретом та осокою, обізвався другий
соловейко, а за ним піднялося з верб, з кущів,
з ліса, з лугів—щебетання та галас. Заспівали
наче по-пташиному ліси, верби, лози, очерет,
гори й долини. Десь в траві на луці цвірінкали
якісь пташички. В містечку обізвався півень,
за ним другий; закричали, перекликаючись,
шівні по всіх ярах, по всіх долинах, де були
людські хатки.

— Швидко буде на світ благословитися,— промовив дід Панас.

— Еге,—одказав Панько.

Місяць скотився над Кучеренкові верби. З-за лісу, над сахариною, тихо зійшла зірка, миготячи срібним світлом, наче веселими очима. Край лісу на темному небі трошки прояснилося. Над широкими сіножатями, над зеленими ярами встав легесєп'кий туман. Далекий ліс на яру наче хто прикрив тонкою білою наміткою. Роса почала слатися по землі. Заплакали зелені верби та лози дрібною росою; трава забіліла під росою, наче обсипана пилом. З теплої, як літеплю, росової води встала тонесенька пара, нечач з гарячого казана з окроном, і тихо полягла в один бік, посхиливши верійочки. Надворі почало свіжішати. Ясний місяць зблід, засоромившись зірки та червоного ранку. Змагаються між собою день і ніч. Як глянути на захід сонця, там стояла місячна біла піч; а глянути на схід сонця, там починався ясний рожевий день. По один бік Роси, проти місяця, на скелях, на вербах світив місяць; по другий бік Роси грала зірка рожевим промінням, обливав усе червонуватим світом веселий ранок. Хрести на Пречистянській церкві вже залисили червоним, вранішнім жаром, а по білих стінах світив місяць жовтим промінням. Навіть одна половина діда Панаса була в ноці, а друга зачервоніла ранком по білій сорочці, білій бороді... Зачервоніли білі гуси, що спочивали на маленькому зеленому острівці, кимсь не загнані додому.

Потягли рибалки сітку. Затрінадась, заблизькала риба червонуватою лускою. Дід Панас виплютував рибу, клав собі в човен; наляпав ці

жабі й швиргонув їх спересердя геть у воду.
Жаби розчепірили ноги, мов криза, полетівши
на повітрі вперше на своєму віку, поблизуочи
білим животами проти зорі.

— Чи не закинути ще раз? Сонце не сплоха
зійде,—казав лід Панас.

— То й закиньмо,—одповів Панько:—адже-ж
ще дуже рано?

Закинули рибалки невод втретє.

— Бідував я рік, бідував і другий, а далі
дивлюсь, що непереливки, кинув я ік нечи-
стому своє речество. Спродав я свій гармидер.
Старий рибалка Кендюх парадя мені кунити
човна та ловити рибу. А я ще до того справив
себі добру рушницю. Як оце було стане лід на
воді, то я за рушницю, та в ліс; броджу, ходжу,
поки ноги знесуть.

Ще, бач, змолоду, як я парубкував, давня
то річ, дуже я любив співати пісень. Було оце
тільки почне вечіріти, зараз виходжу на гору,
сиду на скелі над Россю та й співаю, аж поки
не захрипну, аж луна було розлягається річкою.
Співаю, аж сам себе слухаю! А то часом на-
кличу піснею дівчат та хлопців, та заведемо
вулицю.

Вже як став рибалкою, поки, бач, не поси-
вів, то й тут було вигукую, плаваючи по Росі.
Нагукав я цим скелям та верbam! Будуть воїн
пам'ятати рибалку Панаса!

Справив я собі ще й цимбали. Попригаду-
нав я свої пісні ще парубочі, і сумні, і веселі,
і швидкі та дрібні. Сиджу було на приязбі та
митикую, прібираючи струпу ік струні, голос до
голоса. А як було прийде свято або неділя,
тоді я йду туди, де збираются хлопці та дів-

чата. Вин'ю чарку, вин'ю другу, та як вдарю
іб струнах, то було вже не дуже її пасілюєсь,
сами руки бігають, наче хто другий водить ними.
Стане мені весело й гарно; заграють і заспі-
вають мої думки, аж у самого жижки трусяться
до танців. Передо чиою, як ті качечки на ста-
вочку, випливають дівчата рядочками, б'ють
хлонці трошака, аж земля гуде! І забудеш було,
що ти сіромаха, і вбогий, і голий, і босий: ти
богу моєму, було забуду й про небіжку. Си-
плються п'ятаки в мою шапку, а шинкарка знає
частує та частує! При молодих, бач, і сам трохи
помолодшаєш.

— Щось мені, діду Панаце, певтимки, щоб
я бачив у вас рушницю,—промовив Наенько.

— Не бачив... бо нема тенеречки. Була, бач,
мені на віку пришта... Одному попові я розка-
зував за неї на духу. А тепер я незабаром
вмру,—посивів я дуже,—то розкажу її тобі, щоб
не все забирати на той світ. В глуну піч я-б і
не розказував, та вже треті півні сівали, і на
світ почало благословитися. Не ловилася, бач,
мені риба, та їй дичини було не гурт-то, не по-
траплю впіймати. Річ така, бач, що не вмів, не
зучився, як поміркував я потім. Ото пішов я
раз до зиахура, старого діда, що був таки стріль-
цем, ходив на влови. Він жив на долині під
самісіньким лісом. Розказую йому про те, а він
мені й каже: в неділю або в велике яке свято
починти плести невод під церквою, як почнуть
дяки сівати «Іже херувими», а як стануть
люди причащатися, скуй гачок на удку. От тоді
все само так і полізе тобі в руки. А як будеш
говіти, то задерж в роті причастя, зав'яжи в ху-
сточку, візьми рушницю, зайди в ліс в саму

гущавину, причепи на дубі, одіїчи тридцять ступенів на захід сонця, та її стрілій, не дуже розглядаючи; бо тобі з'явиться або Христос на хресті розп'ятий, або твій батько, або мати, або те, що тобі наймиліше в світі. А як побоїшся брати причастя, то візьми який-небудь образ.

В першу таки неділю забрав я свої струменти в кешеню та її пішов в Покрівську церкву, що стоїть під камінні. Дивлюсь, з одного боку двері зачинені, людей нема, неначе сам нечистий знав про те, та її порозгаяв. Чую, почали «Херувими»: почав я сітку, а навпісля скував на камені два гачки. А через тиждень почав я говіти та з'їв причастя,—бач, не зоглядівся. Та її страшно якось стало. Взяв я новий невеличкий образ св. Варвари та її пішов з рушницею в грабове надвечори. По дорозі ще зайшов в шинк і випив для сміливості з півкварті горілки.

А надворі було ясно її тпхо. Знайшов я в лісі бука, гіллястого, зеленого, старого. Стоїть він так трохи на ярку, в самісінькому узири, а коло його кущі зеленої ліщини.

Одміряв я тридцять ступенів, а в мене серце стукотить, ноги трусляться, руки так само трусяться, наче, борони боже, в пропасині.

Повернувся я назад, ще й рук не звів гаразд, дивлюсь, а під дубом між двома кущами ліски, під широким зеленим гіллям стоїть моя небіжка Одарка... бліда, як була перед смертю. Сонце світило на неї, а сині великі очі дивились на мене пильно й страшно... З'явилася так, як сиділа в той вечір зо мною поспіль на приязбі, коли до неї смерть прийшла.

Голова моя заморочилась; зелений ліс закру-

тився в очах; щось загуло, зашуміло в вухах, і сам я не пам'ятив, що діялося зо мною.

Опам'ятивсь я, аж коло мене кругом маленькі пастушки стоять та дивляться, порозивші роти. Сіра собака нюхала мою голову. По долині паслись воли. Встав я, ніби спросоння. «Та її заснув-же я гарю та міцно!..» кажу хлопцям. «Оце-ж я, хлопці, заблудив. Покажіть мені дорогу з ліса». Забув, бач, навіть дорогу. І не знаю, чи то я гріх зробив, чи то мара одна з'явилася мені, чи то бог покарав мене, чи півкварті горілки зашкодило мені. Од того часу не беру я рушниці в руки. Нехай вона згине...

На голові в Панька волосся настовбурчилось, як щетина.

Зачервоніло над лісом небо, иеначе кров'ю облилося; зачервоніла пижче од ліса в Росі вода. Між небом і водою став чорною попругою ліс та гора. Місяць скотився низенько ї побілів. Густа роса посіла на всікі рослини. Прив'ле, аж посхилине бадилля од пекучого сонця підпімалось, иеначе спросоння, під свіжою росою, потяглося, аж шелестіло, випрямлюючи просто притомлене листя. Висока трава понахилала воршечки під важкою росою. Листя на дереві міцнішало, набираючись цілющої води. Усякі квітки розкручували свої цуп'яночки, розгортували листочки, свіжі, гарні, як личко маленької дитини. Розгинились паходії понад зеленою травою, понад тихою водою. А пташки без перестану, без спину, виспіували, скільки сили в їх було.

— Годі! Кидаймо! — промовив дід Пана. — Хвалити бога, риби доволі.

Пристали рибалки до берега, витягли човни на берег, розкидали мокрі сітки по лозах. Зашахло по березі баговинням, мулом та риб'ячою спієстю.

— ІЦО-ж то за вози стоять ондечки під скелями?—каже Панько.—Он гляньте, діду. Мабуть хтось їхав до млинів та не потрапив. Але як-же воно влізло аж під ці скелі?

— Де ти в індовірка бачині ті вози?—спитав дід.—Та то кущі верболозу! Протри лини башки! Ти спати хочеш.

Дід засміявся.

— От я, так ніколи не вгляджу возів там, де кущі стирчати,—казав дід.

Тягне дід човна стежкою між густими лозами, та й став.

— Паньку! Ходи сюди, будь-ласка! Зжени отого вола. Ліг саме на стежці. Може й справді хтось заплутався тут між кущами та став на почівку.

Дід Пана, не дожидаючись Панька, штуршув веслом під бік того вола. Весло задзвеніло об камінь.

— Ви й справді, діду, не бачите возів, та тільки воли бачите, де каміння лежить,—промовив Панько рेगочучись.

— Е! враг його матері! старий вже я став,—промовив дід.—Чи підеш додому, Паньку? бо я, мабуть, лижу отут під вербою та одпочину трохи, поки сонце зійде.

Виав дід на траву, підклавши два кулаки в голови, та й заснув, прикрившись свитиною.

В містечку почався шум. Забрехали собаки, заревли корови та телята обзываючись до корів. Ціла отара овець та кіз, лгнят, козенят мекала

та бекала. Снівали півні, гегали гуси, кахкали качки. Почувся людський гомін, крик. Все те галасування то піднімалося разом, то затихало; а звідтіль одрізнявся голосний крик навісного півня, або ревіння корови.

Викотилося з-за ліса красне та инише сонце. Пішли люди в поле на роботу. Підійвся дід Пацас з верболозу, вмився на березі, втерся рукавом і тихо бубонів святу молитву, хрестячись врядигоди. Швидко потім жидівка чистила під шинком рибу, а жид одмірював дідові півкварті горілки.

Двадцять три роки ловив дід Пацас рибу. За те-ж їому й смерть, мабуть, зроду була написана од води.

Весною було дуже велике повіддя в Росі, що її люди такого повіддя не запам'ятали. Позаливала вода луки, луги, низиносила млини, навіть позаливала хати, що стояли низько, над водою. А між скелями та по камінні ревла Рось, крутилась вода, мов на лотоках.

Іс вважаючи на те, дід Пацас, вихиливши півкварті горілки, поплив ловити рибу. Чи він не стерігся, чи тим, що зайве винув—вхопила вода човен з необережним ділом та й понерла в шум на саму бистрину, де було багацько каміння. Летів човен з ділом, як стріла, тільки борода дідова манячила! Кинула хвиля човном, як трісокою, з високого каменя, через котрий лилася, мов навіжена, бистра вода. Сховався рибалка дід Пацас під водою з човном і по цей день! Одячила там своєму ворогові риба!

1866 року.

- 112—113. Бергау А., Вступ до метафізики.
114. Франс Анатоль. Комедія про чоловіка, що ожинився з немовою, жарт у 2 актах.
115—120. Барнінський Олександер, Спомини з мого життя, II.
121—128. Кобилянська О., Земля І, повість.
124—126. Кобилянська О., Земля ІІ, повість.
127—128. Шон Б., Цезар і Клеопатра, драма.
129. М. Волчок, Не до пари, Два сини є наші сповіді.
130—134. Маковей О., Заліссе, повість.
135—139. Кониський Ол., У гостях добре, дома лішеві повісті.
141—142. Фелькович Ю., Лоябуш, трагедія.
143—144б. Фелькович Ю., Оповідання
145. Гринюк Лесь, Весняні вечірі, новелі.
146. Українка Леся, Орігіл, драматична поема.
147. Фелькович Ю., Так вам треба, фарс.
148. Фелькович Ю., Як козам роги виправлють.
149—149н. Шевченко Т., Музика, повість.
150. Кропинницький М., По ревізії, комедія в 1 дії.
151—151а. Шевченко Т., Артист, повість.
152—153. Карпенко-Карий, Бурлака, драма.
154. Бобицевич О., Настоянці, комедія в 1 дії.
155—156. Шевченко Т., Гайдамаки, поема.
157. Фелькович Ю., Люб'я—згуба, повість.
158. Шніцлер, Артур, Ляйтвайн Густав, новела.
159—160. Лещицький-Нечуй Ів., Пропащі, повість.
161. Кобилянська Ольга, Битва, ікарис.
162. Підмогильний В., В епідемічному бараді, парис.
163. Кобилянська Ольга, Природа, новела.
164—165. Плятон, Оборона Сократа, переклаド В. Кміцкевич.
166—167. Карпенко-Карий, Житейське море, комедія.
168—170. Єфремов С., М. Коцюбинський (Літер. характер. укр. письм. III).
171. Маркс Карл, Наймана праця є капітал.
172—173. Мирний Панас, Лихі люди, повість.
174—176. Дорошенко Дм., П. Куліш (Літ. характер. укр. письм. IV).
177—179. Містраль Фред., Сноги є оповідання.
180—182. Коцюбинський М., Fata Morgana.
183—184. Костомаров М., Дії руські народності.
185—187. Бойко В., Марко Вовчок (Літ. характер. укр. письм. V).
188—189. Ромен Роллян, Вовки, револ. драма.
190. Коцюбинський М., Лялечка, Поєдинок (оповідання).
191—192. Коцюбинський М., На віру і наши оповідання.
193. Коцюбинський М., Ч'ятналотник, Помстився. Хе.
194. Коцюбинський М., Для загальногоЯ добра, оповід.
195—196. Коцюбинський М., Пе-коптъор, Несол від чорного царя. Відьма (оповідання).
197. Коцюбинський М., По-людському і цінов'яз, оповід.
198. Коцюбинський М., Дорогою цію, оповідання.
199—201. Франс Ап., Злочинство Бонпара.
202—203. Ромен Роллян, Даїтон, револ. драма.
204—205. Дорошенко Дм., Костомаров (Літ. характер. укр. письм. VI).
206—207. Єфремов С., Карпенко-Карий (Літ. характер. укр. письм. VII).
208. Мирний П., Серед степів, оповідання.
209. Мирний П., Лахо давно є сьогоднє. повість.
210—211. Мирний П., Як ведеться — так і живеться.
212. Васильченко С., Талант, повість.
213. Коцюбинський М., Коні по Винні.
214—215. Карпенко-Карий, Садя Чалий, трагедія.

- 216—219. Єфремов С., Левицький-Нечуй (Літ. хар. укр. н.УПР)
 220—221. Українка Леся, Лісова пісня, драма.
 222—223. Українка Леся, Кассандра, драма.
 224—225. Українка Леся, Камінний Господаръ, драма.
 226. Українка Леся, Адвокат Мартіна, драма.
 227. Короленко В., Черкас. Макарів Сон, оповідання.
 228. Короленко В., Ліс шумить. Химерна.
 229—230. Короленко В., Сліпий музик.
 231. Українка Леся, Над морем, оповідання.
 232—233. Українка Леся, Пряжин. Розмова, оповідання.
 234. Українка Леся, Воярія, драма.
 235. Українка Леся, Вавилонський полон. На руїнах,
драматичні поеми.
 236. Українка Леся, Йоганна Жінка Хусова, драма.
 237—238. Українка Леся, Жаль, повість.
 239—240. Українка Леся, Блакитна троянда, драма.
 241. Левицький-Нечуй Ів., Дії московки.
 242. Левицький-Нечуй Ів., Гориславська піч.
 243. Левицький-Нечуй Ів., Баба Царська та баба
Палажка.
 244. Левицький-Нечуй Ів., Біда бабі Палажкі Солов'єв.
 245—247. Левицький-Нечуй Ів., Михоля Джери, повість.

